

**ПРО ДЕЯКІ ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПЕРСОНАЛОМ
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИБОРКАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ**

**ON SOME OF THE VICETOLOGICAL ASPECTS OF COMMITTING CRIMES
TO THE STAFF OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE
IN THE COURSE OF APPLYING THE ACTIONS OF TAMING TO CONVICTED**

Колб І.О.,

*кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за додержанням законів
при виконанні кримінальних покарань
Прокуратури Київської області*

У статті досліджено роль віктимологічної профілактики в запобіганні злочинам, що вчиняються персоналом органів та установ виконання покарань України під час застосування до засуджених, позбавлених волі, визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, а також розроблені науково обґрунтовані пропозиції в цьому напрямі.

Ключові слова: віктимність, жертва злочину, персонал органів та установ виконання покарань, заходи приборкання, що застосовуються до засуджених, позбавлення волі, застосування, злочин, суспільно небезпечні наслідки.

В статье исследована роль виктимологической профилактики в предупреждении преступлений, совершаемых персоналом органов и учреждений исполнения наказаний Украины при применении к осужденным, лишенным свободы, определенных в законе мер физического влияния, специальных средств и оружия, а также разработаны научно обоснованные предложения в этом направлении.

Ключевые слова: виктимность, жертва преступления, персонал органов и учреждений исполнения наказаний, меры обуздания, применяемые к осужденным, лишения свободы, применение, преступление, общественно опасные последствия.

The article examines the role of victimological prevention in preventing crimes committed by the personnel of the organs and penal institutions of Ukraine in applying to the convicted, deprived of their liberty, the measures of physical influence, special means and weapons, as well as scientifically grounded proposals in this direction.

Key words: victimism, victim of crime, personnel of penitentiary bodies and institutions, Measures of curtailment applied to convicts, imprisonment, application, crime, socially dangerous consequences.

Постановка проблеми. Як свідчить практика та результати спеціальних наукових досліджень [1], у механізмі злочинної поведінки значну роль відіграють жертви злочинів. Повною мірою, як встановлено під час даного наукового пошуку, це стосується механізму вчинення злочинів персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України під час застосування до засуджених засобів приборкання, про які йдеться в ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК). Як щодо цього обґрунтовано довів у своїх роботах А.П. Закалюк, у кожному випадку вчинення злочину і з'ясування його причинного комплексу необхідно встановити, через які саме вчинки потерпілого і в якому саме напрямі конкретна життєва ситуація впливала на злочинця, зокрема, створювала сприятливі умови для його негативних вчинків [2, с. 313]. Виходячи із цього, визначено назву наукової статті, а також обрано її предмет.

Свого часу закордонні фахівці цілком обґрунтовано зробили висновок про те, що до підвищеної віктимізації (процес перетворення особи або групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу) [3, с. 96] призводять не біопсихосоціальні обставини, а стиль життя, тобто щоденні заняття на роботі, під час ведення домашнього господарства,

відпочинку, у школі [4, с. 140]. На їхнє переконання, деякі люди привертають особливу увагу злочинців (наприклад, через володіння значними матеріальними цінностями). Інші стають об'єктами посягань для злочинців тому, що постійно потрапляють у віктимологічні ситуації, де вони легко перетворюються на жертв [4, с. 140]. Як слушно зауважив Б.М. Головкін, варто констатувати, що більшість людей опиняються в ролі жертви злочину не через їхню індивідуальну віктимність, оскільки жертвою може стати будь-хто [5, с. 126]. Вирішальною стає підвищена здатність особи, через її моральні і фізичні властивості, ставати жертвою злочину тільки за певних обставин, а саме наявності віктимності (вірогідності стати жертвою злочину) [3, с. 96] у певної категорії осіб (зокрема тих, які чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги або чинять інші насильницькі дії (ч. 1 ст. 106 КВК)). Саме цю ознаку науковці [5, с. 126] та практики пов'язують зі своєрідним «внеском» жертви в генезу злочину, бо вона відіграє роль сприятливої умови для реалізації наміру та досягнення злочинного результату. Так, на переконання О.М. Джужи, якщо зазначений підхід застосовувати для вивчення злочинного механізму та ролі жертви в ньому під час скоєння злочину персоналом ДКВС України, то це має здійснюватися із

двох позицій, а саме: а) з огляду на зміст соціально-правового захисту і законних прав та інтересів жертв злочинів; б) із кримінологічних міркувань, як деякою мірою криміногенний чинник, що входить до структури детермінант і механізму злочинної поведінки [6, с. 200].

Саме цей підхід і був використаний у даному дослідженні та зумовив зміст основного його завдання під час з'ясування значущості віктимологічних аспектів злочинів, які вчиняються персоналом ДКВС України в процесі застосування визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК). Водночас вивчалась як індивідуальна, так і групова віктимність злочинної діяльності цих осіб.

Стан досліджень. Результати аналізу наукової літератури показали, що сьогодні досить активно та плідно розробляють проблеми, пов'язані зі змістом віктимологічних аспектів злочинів, що вчиняються персоналом ДКВС України, такі науковці: Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, О.М. Джу́жа, А.О. Джу́жа, Ю.Б. Ірхін, В.М. Климкін, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, А.С. Лукаш, С.Ю. Лукашевич, О.А. Мартиненко, Є.М. Моїсєєв, А.В. Савченко, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, В.Є. Христенко, І.С. Яковець та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються питання, що стосуються змісту віктимологічної поведінки засуджених під час застосування до них визначених у законі засобів приборкання (ст. 106 КВК). Зазначені обставини й стали вирішальними для вибору теми, об'єкта та предмета даної наукової роботи, а також визначили її мету – визначити основні віктимологічні ситуації, які зумовлюють вчинення злочинів під час застосування заходів приборкання до осіб, позбавлених волі.

Виклад основних положень. У науці індивідуальну віктимність розуміють як набуду в процесі життя і діяльності властивість особи (особистості) [5, с. 126], а групову – як специфічну колективну схильність окремих категорій населення, що мають спільні демографічні, соціальні, психологічні, культурологічні ознаки, за певних обставин порівняно частіше наражатися на небезпеку завдання злочинної шкоди [5, с. 128].

Виходячи з результатів аналізу доктринальних джерел, а також вивчення архівних кримінальних справ (проваджень), порушених за фактами вчинених персоналом ДКВС України злочинів під час застосування до засуджених засобів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, установлені такі віктимогенні ситуації (умови, що полегшують вчинення злочину або провокують злочинця до вчинення таких дій тощо [2, с. 314]), які передували скоєнню суспільно небезпечних та кримінально караних діянь зазначеними особами: 1) дії потерпілого спровокували злочинний прояв осіб із числа персоналу ДКВС України (наприклад, дії, пов'язані зі злісною непокорою адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК), або дії, що дезорганізують роботу установ виконання

покарань (ст. 392 КК)); 2) дії потерпілого мали необережний характер (недбале ставлення засудженого до виконання своїх обов'язків (ч. 3 ст. 107 КВК)); 3) дії потерпілого були правомірними та пов'язані з опором задоволенню потреб (бажання) персоналу ДКВС України, що мали злочинний намір (наприклад, спроби втягнення засуджених до поширення наркотичних засобів та інших заборонених предметів у місцях позбавлення волі).

Щодо першої віктимогенної ситуації, то її сутність полягає в тому, що засуджені, через їхнє правове становище (ст. 7 КВК), яке зобов'язує їх виконувати в повному обсязі законні вимоги персоналу ДКВС України, а також реальний статус у середовищі засуджених, що стимулює ту чи іншу поведінку зазначених осіб у відносинах із персоналом органів та установ виконання покарань, вчиняють провокуючі дії для підвищення власного авторитету, які, зрештою, спричиняють для них суспільно небезпечні наслідки. Саме через таку поведінку засуджені в 1991–2018 рр. ставали жертвами умисних убивств, завдання тілесних ушкоджень та інших злочинів проти особи (р. II Особливої частини КК) [7, с. 4–5].

Друга група віктимогенних ситуацій пов'язана з необережною (самовпевненою або недбалою) поведінкою засуджених під час відбування покарання й умисною або необережною злочинною поведінкою персоналу ДКВС України в таких випадках (зокрема, недотриманням вимог пожежної безпеки і безпеки праці).

Зміст третьої групи віктимогенних ситуацій, що трапляються під час застосування засобів приборкання до засуджених та призводять до вчинення злочинів персоналом ДКВС України, детермінується законною (активною) поведінкою засуджених, які чинять опір протиправній поведінці персоналу органів та установ виконання покарань. Як встановлено в процесі даного наукового пошуку, здебільшого жертвами злочинів засуджені стають унаслідок дій територіальних (міжрегіональних) воєнізованих формувань ДКВС України, які застосовували фізичну силу, спеціальні засоби та зброю всупереч установленого законом порядку та щодо осіб, які не були причетні до протиправної діяльності інших засуджених. 2016 р., зокрема, мав місце один випадок такого характеру [8, с. 32]. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 106 КВК України, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброя до засуджених застосовуються лише у випадках, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захопленні заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання завдання цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовується фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. На це мають право й активно його реалізують підрозділи територіальних «міжрегіональних» воєнізованих формувань ДКВС України, які залучаються

до забезпечення режиму особливих умов у колоніях (ст. 105 КВК України). Водночас ні в ст. 105, ні в ст. 106, як і в інших статтях КВК, жодного слова про зазначені підрозділи ДКВС України не сказано. Про воєнізовані підрозділи йдеться лише в контексті структури та чисельності ДКВС України, тільки епізодично: «ДКВС України складається у тому числі з воєнізованих формувань» (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»). Крім цього, у ст. 12 даного Закону зазначено, що воєнізовані формування – підрозділи, які, відповідно до Закону, діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання діям і припинення дій, що дезорганізують роботу у виправних установах. А далі, як у театрі абсурду: правовий статус персоналу цих підрозділів визначається не на підставі закону, як це передбачено п. 14 ст. 92 Конституції України, а підзаконними відомчими нормативно-правовими актами (спочатку МВС – ДДУПВП – ДПтС, а сьогодні – Міністерства юстиції України), які мають обмежений характер доступу, тобто засудженим невідомі. Навть більше, у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР УВП) відсутнє будь-яке посилання щодо діяльності воєнізованих підрозділів ДКВС України. Зокрема, у п. 2 р. XIX «Нагляд за засудженими» зазначено, що згідно зі ст. 105 КВК, для підтримання правопорядку в УВП на підставі спеціального плану, який складається начальником установи та затверджується начальником територіального органу управління Міністерства юстиції України, можуть залучатися сили і засоби інших органів і установ виконання покарань, про що сповіщаються прокурор області та прокурор за місцем знаходження УВП [9]. І знову ж у даному нормативно-правовому акті жодного слова не сказано про воєнізовані формування ДКВС України, а є лише ремарка (фр. *remarque* – «примітка» – пояснення автора до тексту, яке дає коротку характеристику обстановки дії або особливостей поведінки особи) [10, с. 497] про те, що для підтримання правопорядку за ст. 105 КВК можуть залучатися сили і засоби інших органів і установ виконання покарань. Але, як це впливає зі змісту ст. 11 КВК, воєнізовані підрозділи ДКВС України ні до органів, ні до установ виконання покарань як «додаткові сили» не належать. Зміст ст. 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» не кореспондується зі змістом ст. 105 КВК, яка передбачає більше правових підстав для залучення до забезпечення режиму особливих умов у колоніях підрозділів воєнізованих формувань.

Саме цей «летючий голландець», який з'являється як невідома надприродна сила у Бермудському трикутнику, оскільки цей суб'єкт не визначений у кримінально-виконавчому законодавстві як правомірний суб'єкт кримінально-виконавчих правовідносин, і забезпечує режим особливих умов у колоніях. Варто звернути увагу на те, що це подібно до дій так званих «тітушок» у сучасній історії Укра-

їни та «активістів» у сьогоденні. Вихід у цій ситуації бачиться такий: а) доповнити ч. 2 ст. 105 КВК після словосполучення «використовуються сили і засоби колонії, органів і установ виконання покарань» словосполученням «а також воєнізовані підрозділи Державної кримінально-виконавчої служби України» та викласти цю норму права в новій редакції; б) викласти в новій редакції ст. 12 «Воєнізовані формування» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а саме: «Воєнізовані формування – це такі підрозділи Державної кримінально-виконавчої служби України, які відповідно до Закону мають право діяти в складі органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів і призначені для забезпечення режиму особливих умов у цих установах у визначених у кримінально-виконавчому законодавстві України випадках».

Як показало вивчення наукової літератури, на доктринальному рівні зазначена проблема є предметом активних наукових пошуків і дискусій [11, с. 234–236], проте досі залишається невирішеною на нормативно-правовому рівні, що є однією з віктимогенних обставин у механізмі вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань. У цьому контексті, як показали результати даного дослідження, привертає увагу ще одна віктимогенна обставина, що нерідко спричинює скоєння злочинів персоналом ДКВС України щодо засуджених. Зазначена проблема також відома в науці [12, с. 220–228]. Зміст її полягає в такому.

Відповідно до вимог п. 5 р. XXV «Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених, порядок їх застосування» ПВР УВП, у разі відсутності начальника установи виконання покарань у термінових випадках, коли іншим заходами попередити злочин або грубе порушення неможливо, засуджені можуть бути поміщені в ДІЗО або в карцер до прибуття начальника установи, або до особи, яка виконує його обов'язки, але не більше ніж на 48 годин, з урахуванням святкових, неробочих і вихідних днів, за постановою про тимчасове поміщення до 48 годин засудженого в дисциплінарний ізолятор, карцер УВП, винесеною черговим помічником начальника установи. Зазначене положення, з деякими незначними змінами бездумно та необґрунтовано «запозичене» у нині діючих ПВР УВП з попередніх [13], які, у свою чергу, взяли їх за основу з аналогічних ПВР УВП, які діяли за радянських часів. Як у попередні періоди, так і в сучасних умовах саме ця обставина була визначальною для вчинення персоналом ДКВС України злочинів, пов'язаних із застосуванням заходів приборкання до засуджених (ст. ст. 364–365 КК), оскільки ця діяльність не відповідає змісту принципу законності. Зокрема, у ч. 3 ст. 63 Конституції України зазначено, що правообмеження для засуджених встановлюються лише на підставі закону та вироку суду. Одним із засобів їх забезпечення є, серед іншого, установлення порядку застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі (ст. 134 КВК) та перелік посадових осіб, які застосовують заходи заохочення і стягнення,

та обсяг їхніх повноважень (ст. 135 КВК), серед яких чергові помічники начальника установи відсутні.

Виходячи із цього, з метою нейтралізації, блокування дії зазначеної вище віктимогенної обставини варто ст. 135 КВК доповнити ч. 4 такого змісту: «Черговий помічник начальника колонії у разі відсутності начальника установи у термінових випадках, коли іншими заходами запобігати вчиненню злочину або грубого порушення неможливо, вправі за постановою, яку він склав, помістити засудженого в дисциплінарний ізолятор або в карцер до прибуття начальника установи або особи, яка виконує його обов'язки, але не більше ніж на 48 годин з урахуванням святкових, неробочих і вихідних днів. Така ізоляція стягненням не є, але якщо начальник установи виконання покарань ухвалює рішення про накладення стягнення у виді поміщення особи, яка вчинила проступок, у дисциплінарний ізолятор або в карцер, цей час пере-

бування в ізоляції зараховується до загального строку тримання в дисциплінарному ізоляторі або в карцері».

Висновки. Отже, з'ясування змісту віктимологічних аспектів вчинення злочинів персоналом ДКВС України під час застосування заходів приборкання до засуджених має велике юридичне значення для вирішення таких питань: а) правомірності застосування визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК України); б) правомірності (чи відсутності такої) поведінки засуджених у цьому процесі; в) визначення причин і умов, які спричинили необхідність застосування персоналом ДКВС України засобів приборкання до засуджених; г) розроблення спеціально-кримінологічних, віктимологічних та індивідуальних заходів запобігання протиправному застосуванню персоналом ДКВС України закріплених у КВК заходів фізичного впливу; спеціальних засобів і зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Атіка, 2006. 352 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Ін Юре, 2007. 424 с.
3. Кримінологія: підручник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком-Інтер, 2002. 416 с.
4. Шнайдер Г.И. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. Перевод с нем. М.: Прогресс, Универсал, 1994. 504 с.
5. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків: Право, 2014. 440 с.
6. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посібник / за ред. О.М. Джужі. К.: НАВС, 2013. 620 с.
7. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2014 р. Кн. 1: Інформ. бюл. К.: ДПТС України, 2015. 84 с.
8. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 р.: інформ. бюл. К.: Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.
9. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. Наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 88.
10. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тыс. слов. 3 изд., испр., перераб. М.: Мартин, 2010. 704 с.
11. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: моногр. Харків: Право, 2013. 392 с.
12. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб. / В.Л. Ортинський та ін.; за заг. ред. В.Л. Ортинського, О.Г. Колба. 2 вид., допов. і випр. Луцьк: ПП В.П. Іванюк, 2010. 244 с.
13. Правила внутрішнього порядку виправно-трудових установ: затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110. К.: ДДУПВП, 2000. 85 с.